

Budapest vagy a „vidék”?

FIATAL DIPLOMÁSOK ELHELYEZKEDÉSE

FELSŐOKTATÁS ÉS TÁRSADALOM

Egy felsőoktatási intézmény társadalmi szerepét végzett és munkába álló szakembereinek a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyén és szakmai, emberi helytállásán mérhetjük elsősorban. Funkciójának akkor tesz eleget, ha a falai közül kikerült hallgatók azokra a munkahelyekre pályáznak, ahol a legnagyobb szükség van rájuk és ahol képességeiket, szerzett tudásukat a társadalom számára leggyümölcsözőbben tudják kamatoztatni. Közismert tény, hogy olyan országok, mint az NSZK, Svájc, Svédország vagy Japán gazdasági előrehaladásukat jelentős részben a szakképzett munkaerő bevándorlásának, illetve a képzés fokozásának, kiterjesztésének és a végzettek jó elhelyezésének köszönhetik. Ennél is mérhetőbb az a gazdasági és társadalmi fejlődés, ami a szocialista országokban — köztük hazánkban — a felszabadulással kezdődött, s amely a hatvanas évek végén új szakaszához érkezett. Az új szakaszban számtalan olyan gondot kell megoldanunk, amelyek jelenleg a továbbfejlődés akadályai. Ezek nagy részét a párt és a kormány különböző dokumentumaiban, irányelveiben és határozataiban feltárta s intézkedéseket is hozott leküzdésükre. Többségük azonban csak évtizedek tervszerű és kitartó munkájával és következetes politikával szüntethető meg. Ilyennek látszik a kultúra demokratizálása, a mindenki számára egyenlő esélyek biztosítása az oktatásban, a vidék-főváros szellemi integrációja, a vidék dinamikusabb iparosítása, civilizációs feltételeinek javítása, a szélesebb körű, többirányú mobilizáció, a hatékonyabb társadalmi ellenőrzés kialakítása, a szociális és társadalmi juttatások arányosabb elosztása stb. Mindezek elérését nagymértékben befolyásolja, hogy a felsőfokú tanintézetekben végzett és végzendő szakemberek e feladatokra való felkészítése és egyenletesebb területi és ágazati eloszlása hogyan történik, mennyire teremt alapot a szakszerűbb gazdasági és társadalmi vezetésre.

Időnként ugyanis az a disszonancia, amely a végzett hallgatók elhelyezkedése iránti társadalmi elvárás és a valóságos elhelyezkedés között mutatkozik, olyan méreteket ölthet, amelynek feloldása már csak drámai eseményeken keresztül következhet be.

A felsőszinten képzett szakemberek tartós társadalmi „felhasználatlansága” egyrészt a képzés túlzott arányaira és felesleges pénzkidobásra utalhat, másrészt olyan strukturális problémákra, amelyek egyre kevésbé teszik lehetővé a harmonikus fejlődést, és anarchisztikussá formálják mind a gazdasági, mind a társadalmi-politikai életet. Az elégtelen arányú képzés viszont minden téren akadályozza a fejlődést. Ezért látjuk fontosnak a felsőoktatás állapotának, a végzett hallgatók elhelyezkedésének, munkahelyi beilleszkedésének vizsgálatát és a fiatal értelmiség helyzetének kritikai értékelését.

Tanulmányunk erre kísérlet, bár előre kell bocsátanunk, hogy elégséges adatok és megfelelő vizsgálatok hiányában a megírásra azért vállalkoztunk, hogy további elmélyedtebb vizsgálatokra és vitákra ösztönözzük az olvasót. Írásunkban a vidék felsőszintű szakemberellátottsági nehézségeit állítjuk középpontba, s ennek okait

katatjuk, szem előtt tartva az országon belüli egyenlőtlen fejlődés veszélyeit és az ebből adódó feszültségeket, ezek kiküszöbölését.

Példáinkat elsősorban a tanári és kutatói pályáról választottuk, mert a bősé-
gebb információk és a személyes tapasztalat olyan korlátokat állított elénk, amit
átlépni nehezen tudnánk. De biztatni szeretnénk mindenkit, hogy ne fogadja el a
maga számára a mi korlátainkat.

GÁTAK ÉS TÖREKVÉSEK

Induljunk ki egy általános jellegű statisztikai táblázatból, amely elénk tárja,
hogymilyen összefüggés volt az 1969-ben végzett fiatal diplomások eredeti lakó-
helye és munkahelyének földrajzi területe között.

Munkahelye földrajzi területe	Tanulmányai megkezdésekor állandó lakóhelye				Százalékos átlag
	Budapest	Megyeszékhely	Város	Község	
Budapest	85,6	17,8	23,1	22,1	37,15
Megyeszékhely	5,3	61,1	20,6	29,9	29,23
Város	3,9	8,7	40,8	17,3	17,67
Község	5,2	12,4	15,5	30,7	15,95
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,00

Igazság szerint nem következtethetnénk semmire egyetlen év adatából, ha nem tud-
nánk, hogy ez évek óta ismétlődő tendenciát jelez, s így egyszerűségében is értékes
adalekül szolgál a probléma felvázolásához.

Évről évre növekvő panaszként halljuk, hogy „a vidék” óriási szakemberhiány-
nyal küszködik. Több vidéki községben nincs orvos, nincs felsőfokon végzett agrár-
szakember, és sok helyütt a pedagógusok között is inkább nőtt mint csökkent a
képesítés nélküliek aránya. A fenti táblázat is azt mutatja, hogy a főváros vonzása
minden másnál erősebb, hiszen amíg szakemberekkel amúgy is rosszul ellátott
községekbe, ahol az ország lakosságának még ma is több mint a fele él, a végzett
felsőfokú szakembereknek mindössze 15,95 százaléka kerül, addig az ország lakossá-
gának egyötödét kitevő — diplomásokkal amúgy is kitűnően ellátott — fővárosra jut
a fiatal végzettek 37,15 százaléka, azaz két és félszer annyi, mint a falvakban. Külö-
nös jelentőségű lesz ez az adat, ha tudjuk, hogy — éppen iskolarendszerünk hiá-
nyosságai miatt — egy azonos korú fővárosi, nagyvárosi fiatalnak közel háromszor
akkora az esélye arra, hogy felsőfokú tanintézetbe kerüljön, mint egy vidékinek.
Ezt a növekvő differenciát a falusi és városi iskolák képzésében és a végzett hall-
gatók felkészültségében igen nehéz lenne pontosan kimutatni, annyit azonban a
meglévő adatok birtokában is elmondhatunk, hogy ez a tendencia a felszabadulás
előtt kialakult kettős oktatási rendszer változott formájú továbbélésére utal.

Hogy egy konkrét példát is mutassunk, érdemes a budapesti Eötvös Loránd
Tudományegyetem adatait áttekinteni, ahol kb. három fővárosi hallgatóra jut egy
vidéki, és a vidékieknek alig több mint az egyharmada falusi. Ha ehhez hozzátesz-
szük, hogy az egyetem felvevőkörzetébe tartozó megyékben az azonos korúak száma
összesen közel kétszerese a fővárosiakénak, és a vidékiek között a falusiak aránya
háromszorosa a vidéki városiakénak, akkor válik igen szembetűnővé, hogy a fővá-
rosi fiataloknak több mint tízszer-tizenötöszer akkora esélyük van, hogy az ELTE-re
kerüljenek, mint a környező megyék falusi fiataljainak.

A táblázatból láttuk, hogy még a kevés falusi továbbtanulónak is több mint
kétharmada a városokban marad, s alig több mint 30 százaléka helyezkedik el
falun. Ugyanakkor a fővárosi fiatal diplomások 85,6%-a a fővárosban marad.

Természetesnek látszik, hogy az ország gazdasági, szellemi és politikai életének
jelenlegi centralizáltsága mellett a vidéki fiatalok viszonylag magas számban igye-
keznek a fővárosban maradni. Ily módon segítik elő, hogy a mobilizáció különböző

csatornáinak gátjai ellenére is szélesebb körből válogatódjék az irányítás, a felső-szintű gazdasági, kulturális és politikai apparátus, a tudományos kutatás, a kultúra-és az információközvetítés (rádió, tévé, sajtó, könyvkiadás stb.) központi szakember-állománya, akik közé vidékről „felkerülni” ma még szinte lehetetlenség. Ha nem így történne, az ország és társadalmi fejlődésünk szenvedné kárát, hiszen ahhoz, hogy valaki valamilyen érdeket és értékeket felelősen tudjon képviselni, szükség van egyfajta kötődésre és bizonyos társadalmi tapasztalatra is az illető környezetből.

Ezért látjuk igen veszélyesnek azt a tendenciát, amely a felsőszintű vezetés belső újratermelődésére utal. Ismeretes, hogy a fizikai dolgozók gyermekeinek továbbtanulási aránya milyen nagymértékben csökkent az utóbbi 5-6 évben. Arra azonban még kevesen figyeltek fel, hogy a végzett munkás-paraszt származásúak közül milyen kevesen kerültek országos szintű irányító szervhez, minisztériumokba, kutatóintézetekbe vagy a kulturális élet és a tájékoztatás (rádió, tévé, sajtó, könyvkiadás) központi szerveihez.

Elegendő talán példaként egy szűkebb körű vizsgálatra hivatkozunk, mely szerint az 1967-ben végzett és vizsgálatba bevont minden 100 parasztszármazású fiatal diplomás közül minisztériumokba, illetve országos irányító szervekhez egyetlen fő sem került, 100 munkásszármazású és értelmiségi közül is csupán 3, illetve 2 fő, míg az ún. egyéb értelmiségi kategóriából kikerült 100 fiatal diplomás közül 5, a nyugdíjasok 100 diplomás gyereke közül 7 fő. Kutatóintézetekbe 4 paraszt, 12 munkás és ugyanakkor 16 értelmiségi és 16 egyéb értelmiségi kategóriából származó fiatal diplomás került 100—100 végzett közül. (Ifjú diplomások 1970. 48. old. A Fővárosi Pályaválasztási Intézet és a Felsőoktatási Pedagógiai Kutató Központ közös kiadványa.)

Még szomorúbb lenne a kép, ha hozzátennénk a kulturális élet és a tájékoztatás központi intézményeinek szakember-állományi megoszlását és azt, hogy az utóbbi években milyen arányban „kerültek be” ide fizikai dolgozók diplomás gyerekei. Hozzá kell tennünk, hogy tapasztalataink és a különböző statisztikai adatok alapján a fizikai dolgozók gyermekeinek diplomaeredménye semmivel sem marad a többi rétegek gyermekeié mögött. Ha visszatekintünk a táblázatra, a további megdöbbentő jelenség az, hogy amíg a vidéki városokból és községekből kitanult fiatal diplomások alkotják a fővárosban munkába álló értelmiségiek egyharmadát, addig a budapestieknek mindössze 3,9, illetve 5,2%-a ment vidéki városba, illetve falura dolgozni. Hogy ez egészségtelen jelenség, azt talán nem kell bővebben bizonygatnunk, de hogy miért az, azt annál inkább, s ezt meg is tesszük a későbbiekben. Itt még említsük meg végezetül, hogy a csökkenő elhelyezkedési arány 85,6; 61,1; 40,8; 30,7 Budapesttől a szakemberek által legjobban ellátott körzet felől csökken, ahogy egyre közeledünk a faluhoz, ahol a szakemberellátottság a leggyérebb. Tehát a szakadék egyre mélyül. Tudnunk kell azonban, hogy itt nem mai jelenségről van szó. Hogy csak egyetlen példát hozunk fel ennek illusztrálására: említsük meg, hogy 1925-ben a praktizáló orvosok közül 2280-an laktak Budapesten és 2936-an vidéken. Így akkor Budapesten 10 000 lakosra 24,6, vidéken pedig csak 4,1 orvos jutott. Az aránytalan eloszlás tehát nem mai keletű, *de azt, hogy ezen tudatosan változtassunk, a szocialista rendszer tűzte ki célul.*

A tudatos változtatáshoz két út vezet. Az egyik, hogy a jelenlegi keretek között növeljük a felsőoktatási intézményekben továbbtanuló vidékiek arányát, akik közül láthatóan többen pályáznak és mennek vidéki munkahelyekre; a másik — és ez nem megy senki rovására —: növeljük a vidéki munkahelyek előnyét úgy, hogy többen akarjanak vidéken munkát és életet kezdeni.

A vidékiek továbbtanulási arányának növeléséhez mindenképp a vidéki általános iskolák színvonalát kellene növelni. Ehhez pedig arra lenne szükség, hogy a fiatal pedagógusok nagyobb arányban maradjanak a szakmában, és menjenek vidékre. Ha ugyanis az utóbbi évek adatait nézzük, akkor azt látjuk, hogy 1967-ben a végzeteknek még 75,4%-a, 1970-ben pedig már csak 60,8%-a helyezkedett el pedagógusként. Ugyanakkor ezen belül is csökkent a vidéken munkát vállalók száma és aránya. (Említhetünk olyan kirívó példát, mint a budapesti bölcsészekét, ahol az

1971-ben meghirdetett 222 vidéki tanári állásra mindössze 19 pályázatot nyújtottak be. A furcsa helyzetet jellemzi, hogy aztán a pályázatok egyikét sem fogadták el.)

De önmagában az is elég riasztó, hogy három év alatt 15 százalékkal csökkent a pedagógusvégzettség között a pályán elhelyezkedők aránya, amit az azóta életbe léptetett fizetésrendezés sem változtatott meg alapjaiban. Még riasztóbb lenne azonban elemezni, hogy a minőségi eloszlás hogyan alakul. Mert annak ellenére, hogy erre vonatkozó számbeli adataink nincsenek, ismereteink és tapasztalataink alapján is feltételezzük, hogy a vidéki iskolák relatív hátránya e téren hatványozódik.

Természetesen a vidék hátránya nemcsak a pedagógusok elhelyezkedésénél mutatkozik. Említhetnénk akár az orvosok elégtelen vidéki elhelyezkedési arányát, de ugyanúgy mutatkoznak még az olyan faluhoz kötött pályákról is aggasztó jelek, mint az agrármérnöki. Itt például míg 1967-ben a végzettek háromnegyed része, addig 1969-ben — tehát 2 év múlva — a végzetteknek csak a fele kezdte meg munkáját a községekben. Újabb adataink nincsenek, de feltételezzük, hogy sokat a helyzet azóta nem javult.

A főváros és a megyeszékhelyek bizonyos preferáltságát indokoltnak tartjuk, hiszen gazdasági, politikai, kulturális és közigazgatási szempontból is központok, s így több értelmiségi szakembert kell foglalkoztatniuk, különösen a jogi, közgazdasági, ipari és kereskedelmi pályákon. Indokolatlan viszont a tanárok, orvosok, agrárvégzettségük körében. Mégis az utóbbiaknál — ha lehet — még nagyobb tartózkodással találkozunk a vidéki állásvállalás iránt. Ennek az egyre erősödő tendenciának okait kutatva, három, egymáshoz szorosan kapcsolódó területen folytattuk vizsgálódásunkat tovább. Kerestük, összehasonlítottuk és elemeztük a vidék és főváros nyújtotta különböző előnyöket és hátrányokat, s próbáltuk azokat a lehetőségeket feltárni, amelyek nehézségeinken túlvezetnek. (Itt jegyezzük meg, hogy a hibák gyökerét mi egyáltalán nem a pályázati rendszer bevezetésében kerestük, amely erőteljesebben felszínre hozta, de nem kiváltotta a fenti konfliktust.)

AZ ÉRTELMSÉG ELTÉRŐ SZEREPE

Az értelmiség szerepét körvonalazni csak igen vázlatosan tudnánk, elsősorban a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye és egyedein — csoportjain keresztül jelentkező társadalmi szerepe, hatása alapján. A főváros — és részben a megyeszékhelyek — kialakultabb, körülhatároltabb munkamegosztásuk révén, a szakosított képzésnek jobban megfelelő munkahelyeket kínálnak a végzetteknek. Itt az egyén az urbanizációs civilizációs előnyeit is élvezve, előnyösebben tud alkalmazkodni az értelmiségi közösségek kialakított normáihoz, és bizonyos mértékig függetleníteni is tudja magát azoktól. Ez a környezet nagyobb lehetőséget hagy az egyén függetlenebb életmódjának kialakítására, és kedvezőbb körülményt teremt az egyén társadalmi szerepében és megítélésében időnként jelentkező konfliktusok és feszültségek feloldására. Mivel a munkamegosztás kiforrottabb, a szakmai feladatok és követelmények is egyértelműbbek, a munka értékelésében kevesebb a bizonytalansági tényező, és kedvezőbbek a feltételek a munkával való elégedettség érzetének kialakításához. Itt a környezet állandó szakmai-szellemi készenlétet követel, de adottak is az egyéni és szakmai fejlődéshez, öntovábbképzéshez nélkülözhetetlen intézmények és információs források (könyvtárak, színházak, múzeumok, szakmai-baráti társaságok, vitapartnerek; publikációs lehetőségek stb.). A munkaidő kötöttebb, a szabad idő szabadabb, mint pl. falun.

A vidék, elsősorban a falvak értelmiségének helyzete, jóval behatároltabb és szerepe jóval szélesebb körűbb, mint fővárosi társaiké. Az értelmiség központi és közvetlenebbül érvényesülő irányító-szervező szerepe képlékenyebb és sokoldalúbb szakmai-emberi magatartást igényel. Itt nem lehet pusztán szakember, társadalmi szerepet is vállalnia kell. Ugyanakkor lépten-nyomon érzékeli tevékenységének kontrollját, tehát bizonyos elvárásokat is kénytelen figyelembe venni. Vagyis jóval kiszolgáltatottabb a helyi körülményeknek és normáknak, mint fővárosi társa. Például

ugyanannak a tanárnak más lehet a megítélése a szakvezetés, a tanári vagy iskolai közösség, a szülők, a községi pártszervezet, a tanács és a lakosság részéről. És helyzete mindig bizonytalan, mert nem tudni, hogy adott pillanatban melyik vélemény válik döntővé. A vidéken munkát vállaló fiatal értelmiségiek munkahelyi beilleszkedése tehát jóval nehezebb, mint a fővárosiaké, nagyvárosiaké, mivel itt nemcsak a munkahelyi és szakmai, hanem a helyi normákhoz való célszerű alkalmazkodáshoz is meg kell találni a legjobb utat. Erre vonatkozó tapasztalatuk nincsen, mivel a felsőoktatási intézmények szintén a fővárosban, nagyvárosokban vannak, a hallgatók e környezetben alakítják ki azt az új életmód- és értékrendmodellt, amelynek alapján mint értelmiségiek kívánnak élni. Tartózkodásuk a vidéki környezettől tehát egyrészt egy, még alakuló értelmiségi életforma féltéséből fakad, másrészt az ismeretlen világ is riasztja őket. Tudják, hogy vidéken a személyiség szerepe és közösségi hatása nagyobb, közvetlenebbül és szemmel láthatóbban érvényesülhet, mint másutt, de arról is hallottak, hogy az értelmiség függősége erősebb, és sokan emiatt a helyi kiskirályok korteseivé alacsonyodnak, olyan eszközberekké, akik már régen nem a jövőndő moráljának és magatartásának, hanem konzervatív vezetőik „eszméinek” hordozói. Tapasztalják, hogy ennek következtében sok értelmiséginél valamiféle „kettős tudat” alakult ki, olyan kispolgári mentalitás, amelyben az egyénnek külön lehet nézete és külön kötelessége. Érthető módon ez a magatartás nem vonzza a fiatal értelmiségieket, de a vidéki munkahelyek nagyobb része is szívesebben alkalmaz „befejezett” szakembereket, akik már néhány éve dolgoznak, s akiknek beilleszkedése kevesebb gonddal jár.

AZ ÉRTELMSÉGI LÉT FELTÉTELEI

Mindazokat a környezeti, kulturális, szociális, emberi és munkakörülményeket, amelyek léte lehetővé teszi, hogy az értelmiség társadalmi szerepét optimálisan betöltse, az „értelmiségi lét feltételei” közé soroljuk. A fentiekben már érintettük ezek némelyikét, de nem árt, ha tételesen is felsorolunk néhányat. A környezeti feltételek közé sorolunk olyan urbanizációs-civilizációs tényezőket mint például: a jó (komfortos-összskomfortos) lakásviszonyok és lakásellátás; a széles körű szolgáltatás; az irányító hatóságok, kereskedelmi centrumok elérhetősége; a jó közlekedés stb. A kulturális feltételek közé: a színház, hangverseny, könyvtár és más kulturális igény kielégítésének jó lehetősége; a gondolatok születésének és az egyén alkotásának, jó közlésének lehetősége, viták és eszmecserek lehetősége stb. A szociális feltételek közé: az egészséges életvitelhez, családalapításhoz szükséges lakást és fizetést.. Az emberi és munkakörülmények közé a munka jó elvégzéséhez szükséges tárgyi feltételeket, azonos vagy hasonló képzettségű kollégákat, a jó munkahelyi légkört, a közélet demokratizmusát stb.

Talán szükségtelen, hogy lépésről lépésre elemezzük, mely területen van előnyben, illetve hátrányban a vidékre kerülő fiatal diplomás. Köztudott, hogy a felsoroltak nagy többségében a vidékiek helyzete hátrányosabb, mint a fővárosban, illetve a megyeszékhelyeken munkába álló társaiké. Meglepő talán, de még szociális téren is például a vidéki értelmiség legjelentősebb rétege — a tanárok — elmaradnak fővárosi, nagyvárosi kollégáiktól. Nemcsak azért, mert a fővárosban és a nagyvárosokban jóval nagyobb a megfizetett különórák és a szakértelmet igénylő különmunkák aránya, hanem azért is, mert a területi pótlék ellenére jobb az átlagfizetés. Például az 1969-ben végzett bölcsésztanárok 69,9⁰/₀-a, a természettudományi karokon végzett és tanárként elhelyezkedett diplomások 82,2⁰/₀-a kezdett 1550 Ft alatti fizetéssel, míg ezek aránya a fővárosban elhelyezkedettek között csak 60,3⁰/₀, illetve 70⁰/₀.

Egy 1970-es vizsgálat alapján az értelmiségi pályák fizetési rangsora a következőképpen alakult az 1967-ben végzett fiatal értelmiségiek vizsgált tömegében: (Ifjú diplomások 1970. 50. old.)

	Átlagos havi munkabér Ft	Átlagos havi össz-jövedelem (munkahelyi + egyéb) Ft
1. Mezőgazdász	2275	2750
2. Építésmérnök	2022	2533
3. Egyéb mérnök	2103	2488
4. Művész	2089	2480
5. Közgazdász	1980	2367
6. Gépésmérnök	1997	2300
7. Vegyészmérnök	1887	2270
8. Villamosmérnök	1951	2233
9. Orvos, gyógyszerész	1819	2180
10. TTK-n végzett	1758	2029
11. Bölcsész	1835	1969
12. Felsőfokú szakiskolai végzettségű	1706	1965
13. Jogász	1842	1956
14. Tanár	1655	1891
15. Felsőfokú mezőgazdasági technikai végzettségű	1629	1857
16. Felsőfokú ipari technikai végzettségű	1680	1856
17. Tanító, óvónő	1400	1600
Összesen:	1873 Ft	2169 Ft

A munkabér átlaga tehát hozzávetőlegesen a szakmunkások kereseti átlagával egyezik. Ami szembetűnik, az a gyakorlati hasznot hozó — prakticista jellegű — értelmiségi pályák kiemelt anyagi helyzete a többiekkel szemben; a másik, hogy szinte valamennyi pályakezdő értelmiségi kiegészítő jövedelemre szorul. Ezt mutatja az átlagos havi munkabér és a havi összjövedelem közötti eltérés. Érdekes módon azonban, ez a munkabérrel arányos. Tehát akinek magasabb a munkabére, annak többnyire a kiegészítő jövedelme is magasabb, sőt feltételezhető, hogy ezt a magasabb kiegészítő jövedelmet kisebb szellemi és szabadidő-ráfordítással szerzi meg, mint az alacsonyabb fizetési kategóriába tartozók.

Ha tovább nézzük a táblázatot, akkor látjuk, hogy kétéves munkaviszonyt tekintve az átlagos havi munkabér tehát 1800 Ft, a havi jövedelem 2000-2200 Ft körül mozog a pályakezdő értelmiségieknél. Tudjuk viszont, hogy lényegesebb ennél a lakáshelyzet alakulása, amelyet jelenlegi körülményeink között az értelmiségi lét szociális kondicionálásának legalapvetőbb feltételeként kell értékelnünk. Amíg ez megoldatlan, addig az értelmiségi lét maga is megkérdőjelezhető, mivel ez ad alapot a szellemi kondicionálásra. Addig ugyanis, amíg valaki nem rendelkezik önálló lakással, fizetésének jelentős részét albérletre kell áldoznia, ahol általában dolgozni sem tud normálisan. helyzetet bizonytalan, egészséges társas kapcsolatokat sem tud kialakítani, nem tud könyveket vásárolni, állandó függőségi viszonyban van főbérlijével, családalapításra nem gondolhat, vagy ha igen, akkor állandóan nyomasztó teherként nehezedik rá a család megoldatlan lakáshelyzete stb. Az 1800 Ft-os havi jövedelem a megélhetést biztosítja, de nem ad alapot a családalapításhoz, tartós fogyasztási cikkek (pl. könyvtárgyújtás, bútor, hűtőszekrény, autó stb.) vásárlásához, és különösen nem a lakásvásárláshoz. Tehát az értelmiségi lét szociális alapjainak megteremtése manapság általában csak a szülők vagy a család nagymértékű anyagi támogatása révén érhető el, vagy hosszú évek olyan áldozatos különmunkái árán, amely feltétlenül a szakmai fejlődés rovására megy.

Munkája és fejlődése szempontjából hasznos tehát az, ha a pályakezdő értelmiségi a kezdeti időszakban a szülőkre támaszkodik, vagyis otthon marad. A fővárosi, nagyvárosi fiatalok többsége — mint láttuk — így is tesz. De mi van a vidékiekkel? Egy vidéki számára — ha hazamegy — az otthoni szociális feltételek szintén kedvezőbbek. Hazatérése ellen szól viszont, hogy egyrészt vidéken a szellemi kondicionálás feltételei jóval rosszabbak, másrészt nehezebb a beilleszkedés. A vi-

déki (kisvárosi, falusi) társadalmi környezet az egyetemi (és nagyvárosi) élettől eltérő magatartást és életvitelt kíván, amelyet szinte meg kell vagy újra kell tanulni, ha a bekerülő nem akar magányos kívülállóvá vagy kirekesztetté válni. Itt az orvos nemcsak a beteggel, a tanár nemcsak a diákkal tart kapcsolatot, hanem családokkal, rokonságokkal és barátok, ismerősök bonyolult hálózatával. Ebben a sűrű emberi és társas kapcsolatrendszerben nagyobb a lehetősége annak is, hogy az egyén objektív ítélőképességét elveszíti, s teljesen alárendeli magát a helyi normáknak. Így adódhat, hogy például az iskolában a jobb tanulók csak a helyi vezetők és értelmiségiek gyerekei lesznek, az iskolában a gondosabb vizsgálat szintén a „barátok” előjoga lesz. Természetesen ilyesmi a nagyvárosi (fővárosi) körülmények között is előadódhat, de ott a nagyobb személyes függetlenség nagyobb objektivitást is enged. (Ám zárójelben itt kell megjegyeznünk, hogy a vezető rétegek belső újratermelődé- sének veszélyét elsősorban nem a vidéki kapcsolat és hierarchiarendszer termelte ki, bár mint jelenség összefügg azzal.) Ahogy az értelmiségi lét szociális feltételeit elemeztük és összehasonlítottuk, ugyanúgy vehetnénk sorra a környezeti, kulturális, emberi és munkahelyi körülményeket, s láthatnánk, hogy a vidék elmaradása e területeken jóval nagyobb, mint szociális téren.

Érdemes lenne a továbbiakban azt is elemezni, hogy milyen veszélyekkel jár, ha az értelmiséget sokszor a napi megélhetés gondolai gyötrik, s ezért nem tudja — viszonylag független létfeltétel mellett — az értelmiségi feladatokat ellátni, a köz- ügyekkel törődni úgy, ahogy arra valójában igényt tarthatna a közösség. S ha mind- ehhez szakmai ambíciói kibontásának gátjai is hárulnak, s ha egyéni perspektívákat is nehezen talál, mit tehet?...

Érdemes lenne arról is szólni, hogy milyen sérelmek érik ezen keresztül a kö- zösségi szellemet, a közmorált, a közgondolkodást, a szocialista demokráciát és egyáltalán a közéletet.

AZ EGYÉNI PÁLYA, ILLETVE KARRIERLEHETŐSÉGEK

Az elképzelések és törekvések, amelyeket az egyének a felsőoktatás által kíván- nak megvalósítani, társadalmi rétegektől, osztályoktól, foglalkozási kategóriáktól és helyi közösségek értékrendjétől függően különböznek egymástól. Amíg az értelmiség egyes foglalkozási kategóriái számára ez egy természetes módja annak, hogy a gyermekek a szülők státuszát örököljék, addig az alacsonyabb képzettségűek gyer- mekei számára a felsőfokú iskola olyan felfelé vezető utat jelent, ami együttjár bizonyos gazdasági, társadalmi és kulturális előmenetellel és egy másik társadalmi rétegbe kerüléssel. Szociológusok által megállapított tény, hogy ma az iskola a leg- jelentősebb, szinte az egyetlen mobilizációs tényező társadalmunkban. Az iskolának ez a túl exponált szerepe, sajnos, nem mondható egyértelműen pozitív jelenségnek, mivel ez a mobilizáció más csatornáinak eldugulását is jelzi. Ennek tulajdonítható az a görcsös ragaszkodás és kapaszkodás a felsőoktatási intézményekhez, ami ma a szülőket és részben a diákokat annyira jellemzi. Igaz, hogy a jobb kiválogatódást, szelekciót ez segíti, de az, sajnos, nem itt kezdődik, hanem jóval előbb, és már a középiskolába sem mindig a legtehetségesebbek jutnak el.

Az egyéni pálya és karrierlehetőségeket a személyi adottságokon és képzettsé- gen túl nagymértékben meghatározza az egész foglalkozási kategória elért társa- dalmi helyzete és perspektívája, dinamikus struktúrája és szakemberekkel való el- látottsága. A karrierlehetőség a beilleszkedés folyamatában bontakozik ki, amelynek kezdete az egyetemig nyúlik vissza. Az egyetemre kerülés ugyanis lakóhelyi és kör- nyezeti változással jár együtt, s így ott nemcsak szakmára, hanem új életmódra is felkészül az egyén, amely különbözik az addig számára elfogadott életmódtól, érték- rendtől és moráltól is. Attól függően, hogy ebből mennyit tesz magáévá, és aztán mennyire tud új munka- és lakóhelyének elfogadott normáihoz idomulni, lehet köny- nyebb vagy nehezebb beilleszkedése, mint erről fentebb már szoltunk. Egy pálya társadalmi megbecsültségét és helyzetét elsősorban olyan objektív adatok jelzik,

mint az ott dolgozók fizetése, lakáskörülményei, és egyéb anyagi-szociális juttatásai. Természetesen figyelembe kell venni olyan szubjektív megítélésen alapuló értékelést is, mint az ott dolgozók társadalmi-politikai hatása, részvétele a vezetésben, irányításban. Aztán olyan mutatói is vannak, mint az, hogy rendelkezik-e egyetemi katedrával, milyen arányban jelentkezik rá a fiatalok, utánpótlása milyen, a szakmai művelésének lehetőségei, ellátottsága; s szakmai szervezetei, közösségei milyenek stb.

Az előzőekből látjuk, hogy a műszaki-gazdasági pályák, a közvetlen termeléshez kapcsolódó munkakörök és a fővárosi, nagyvárosi munkahelyek előnyösek a fiatal diplomások számára. Itt már a diplomaeredmény sem számít, hiszen a preferáltságot figyelembe vevő elégséges eredménnyel végzetek elhelyezkedése, majd fizetési átlaga pár évvel a végzés után messze fölülmúlja kitűnően és jelesen végzett évfolyamtársaikét. Vannak olyan értelmiségi pályák, ahol a munkakörülmények közé tartozik az, hogy művelje lakással rendelkezzen. Ilyen például a tudományos kutatás, az orvosi és a tanári pálya stb. Ezek mindegyike majdnem ugyanannyi vagy néha több otthoni munkát, felkészülést igényel, mint munkahelyit. Mégis azt látjuk, hogy például a pedagógusok esetében 1972-ben a vidéki pályázati felhívások alig egyötöde kínált lakást az állás mellé. Egy helyi adat szerint pl. Hajdú megye összes nevelőinek 20 százaléka lakásgondokkal küszködött, 35 százaléka rendelkezett saját lakással, s evvel Hajdú az ország megyéi között a negyedik helyen állt. Hasonló körülményeket mutat a kutatók esetében az MTA intézeteiben végzett vizsgálat, amely szerint a 30 év alatti fiatal kutatóknak több mint kétharmada él együtt szüleivel, albérletben vagy szükségszálláson. Pedig jelentős hányaduk nős és családos ember.

A társadalmi megbecsülés nem kellő érvényesülése vagy hiánya hosszabb távon negatív szelekcióhoz vezet, s eredményezi, hogy a szakma képviselői még kevésbé tesznek eleget feladatuknak és a társadalmi elvárásoknak, ami a pálya presztízsének újabb csökkenéséhez vezet. E hatások következményének tartom én például a pedagóguspálya elnöiesedését. Az ugyanis semmiképp sem tekinthető egészséges jelenségnek, hogy a század elején még szinte teljesen férfiakból álló pedagógus-társadalomnak ma háromnegyed része nő. A nőknél ugyanis az egyéni karrier és a társadalmi hatás eléréséhez a szakmai út és eredmény többnyire csak másodlagos szerepet játszik. A nő családban betöltött funkciója is gyakran gátolja a hivatástudat és a szakmai elkötelezettség teljesebb érvényesülését. (Például egy nő munkahelyileg általában a férjhez kötött, tehát ha az másik városban vállal munkát s ott kap lakást, a feleség is vele megy.)

Az egyéni karriert a választott pályán belül is igen nagy mértékben megszabja az, hogy ki hol vállal állást. A fővárosban és a nagyvárosokban ugyanis a sokféle szakmai közösségben az egyén jóval előbb megtalálhatja a szakmai továbbfejlődésre legalkalmasabb terepet, orientáló közösségeket, tanácsadó és vitapartnereket. A sokféle szakmai kapcsolattartás azt is biztosítja, hogy az illető bármilyen elért eredménye azonnal publicitást kap és széles körben ismertté válik, sőt a tömegkommunikációs központok közelsége, az ottani szakemberekkel kialakult kapcsolatok, és az információáramlás egyenetlensége folytán ez az eredmény jóval előbb kaphat országos hangot, mint egy-egy vidéken elért nagyobb volumenű kísérlet vagy munka. Valahogy az egész kialakult struktúrából fakad, hogy egy vidéki értelmiséginek, különösen tanárnak, az is nagy előrelépés, ha azonos beosztásban faluról kisvárosba, kisvárosból nagyobb városba, nagyobb városból a fővárosba kerülhet. Igaz, hogy ez szakmailag ténylegesen is jobb feltételeket jelenthet. Az egyén szakmán belüli perspektívája — mint említettük — a szakma dinamikus struktúrájának függvénye. Ha tehát egy pálya nyitott, tele lehetőségekkel, munkával elérhető üres helyekkel és az előrehaladás különböző lépcsőivel, akkor az egyének megtalálhatják benne az elvárásaiknak megfelelő helyet, rangot és pozíciót. Nagyobb a baj akkor, ha ezek nincsenek meg vagy hosszabb időre le vannak még foglalva.

Elbizonytalanodásra és dezorientációra okot adó tényező a szakmai eredmény megítélésének problémája és ennek következményeként az ún. „szakmai előrehala-

dás" véletlenszerűsége. Amely így gyakorta csak a kor szerint, vagy a feletteseknek tett „jószoigálatok” szerint történhet. A másik gond, hogy az egyre több magasabb kvalifikációjú számára nincs elegendő — szakképztségének megfelelő — hely. Például amíg régebben a kutatóintézetekben minden kandidátus számára külön osztályt létesítettek, amelynek ő lett a vezetője, ma a kandidátusi fokozat megszerzése már sok esetben arra sem elég, hogy az illető plusz egy segítséget kapjon munkája folytatásához. Nincs a szakmán belül a rétegek között elegendő kapcsolat és mobilitás. Például aligha fordul elő olyan pályagörbe, amelyik az általános iskolai tanárságtól az egyetemi katedráig vezet, mivel kevés a példa arra, hogy középiskolák az általános iskolákra, egyetemek a középiskolákra figyelnének tanári utánpótlásuk biztosításakor. Kimagasló egyéni karrierek természetesen mindenütt minden szakmában vannak, de ezek a vázolt társadalmi érvényű folyamatban nagyobbreszt véletlenszerű jelenségek.

HOGYAN TOVÁBB?

A vidék elmaradottságát jelző urbanizációs és civilizációs mutatók, valamint az a tény, hogy a vidéki népesség iskolázottsági szintje átlagosan feleakkora sincs mint a fővárosié, következtetni engednek a hosszabb távú feladatokra. Ezen feladatok nagy része szerepel is az ország távlati fejlesztési tervei között, s részben ennek következménye az utóbbi időben egyre nagyobb hangsúlyt kapott decentralizálás. Sajnos — több okból — ez sem megy harmonikusan végbe, és jelenlegi szakaszában inkább dekoncentráció valósult meg mint decentralizáció. Másrészt eléggé egyoldalú is, mert jobbára csak az anyagi termelés közvetlen szféráiban jelentkezik, amelynek egyik hatása a vidéki ipartelepítés. Ugyanakkor a vidék — vidékek — önálló karakterű szellemi élete csak csírázóban van, s egy-egy demonstratív jellegű megnyilvánulás jut csupán felszínre. Pedig ahhoz, hogy egy-egy vidék az ország életében megérdemelt helyét elnyerje, szellemi és gazdasági energiáinak állandó kifejtésére van szükség. Viszont, hogy ezt megtegye, állandó társadalmi elvárást kell éreznie, szűkebb közösségén belül és országosan is. Ahhoz, hogy a vidék vonzóbbá váljon a fiatal végzett szakemberek szemében, az önálló, alkotó szellemi légkör kialakításának több lehetőségét és fórumát kell megteremtteni.

Feszítő társadalmi igény és érett közvélemény kell ahhoz, hogy a relatíve növekvő elmaradást felszámoljuk, és egyre több, szakképzett és elhivatott értelmiségit nyerjünk meg e feladatra. Szellemi organizációs központok kellene, amelyek szinte szívják magukhoz az új embereket, amelyek munkában tartják a szellemi energiákat, amellyel önálló karakterű folyóiratot vagy napilapot tudnak formálni, ami új szint ad és valamit, valami sajátosan többet, mint más lapok. A szocializmus itt, ebben a közegben és most megvalósuló és megvalósulni kívánó szellemét. Amihez szükség van mindenkire: vidékire és fővárosira; munkásra, parasztra, értelmiségire; szükség van arra, hogy senki se akarjon a jelenlegi szintjén megragadni, főleg tudásban. Ezért közelebb kell vinni a falut a városhoz, a vidéket a fővároshoz; a parasztot, a munkást az értelmiséghez — mint ahogy azt a marxizmus klasszikusai megálmodták. És ebben legnagyobb feladat az értelmiségre hárul, s ezért mindenekelőtt az értelmiség szakmai továbbképzéséről kell gondoskodni. Főként a vidékiekről, ahol az önképzés megvalósítása nehezebb.

Nagy szerepe lehetne ebben az Akadémiának és a kutatóintézeteknek egyrészt a gyakorló szakemberek kutatómunkába való széles körű bevonásával, másrészt több vidéki kutatóhely és szakmai tudományos társaság létrehozásával és orientálásukkal. Legnagyobb szerep természetesen az egyetemekre hárulna, ahol a rendszeres szakmai továbbképzést szerveznék, amelyeknek informatív kapcsolatban kellene 3-5 évig maradni hallgatóikkal, s tapasztalataikat, tanácsaikat, javaslataikat meghallgatva tökéletesíteni tudnák az oktatást és a nevelőmunkát.

Szélesebb körű szakmai információs hálózatot kellene kialakítani. A városi, fővárosi kollégiumokban rövidebb időre helyet biztosítani azoknak a fiatal szakembe-

reknek, akik vidékről „kulturálódás céljából felutaznak”. Nagyobb mobilizációt és nyitottságot kellene teremteni általában az értelmiségi pályákon, elősegítve a szellemi kondicionálást és a szakmai frissülést a belső, horizontális mobilizációval is.

Az egyik legnagyobb gond a lakáshelyzet megoldása, aminek egyik előnytelen változata, hogy az értelmiségiek saját lakással rendelkezzenek. Főleg a fiatalok ne. Ugyanis, ez meggátolja a mobilizációt. Viszont jó lakásuk legyen: bérlakás, állami lakás, lakásbérlet; szóval bármi, de ennek hiánya ne hátráltassa őket szakmai fejlődésükben, feladataik ellátásában. A lakás bére lehetőleg ne haladja meg fizetésük 20⁰/₀-át, vagy ha igen, úgy „lakpénz”-zel segítsék őket. A fiatal értelmiség társadalmi szerepét és magatartását a rábízott feladatok és funkciók határozzák meg. S ettől nemcsak saját perspektívája függ, hanem a társadalomé is, amelyben él, s amelyért dolgozik.

* A szerző megjegyzése: A kézirat elkészülte után került kezembe Szelényi Iván tanulmánya a vidéki értelmiség mobilitásáról. (Társadalomtudományi Közlemények 1972/3) Ideillő eredményeit, következtetéseit már nem tudtam figyelembe venni, de örömmel ajánlom olvasásra a kérdés iránt érdeklődőknek.

